

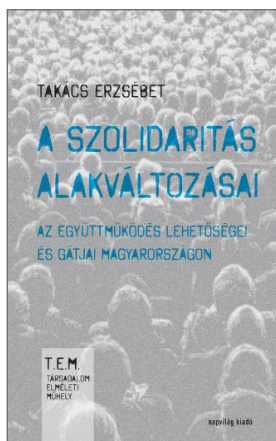

RECENZÍÓ

A töredezett magyar társadalom esélyei¹

Takács Erzsébet (2018): A szolidaritás alakváltozásai:
Az együttműködés lehetőségei és gátjai Magyarországon
Budapest, Magyarország: Napvilág Kiadó (2018), 217 oldal

VIDA LÁSZLÓ²

Takács Erzsébet a könyvében a szolidaritás hazai alakváltozásainak nyomon követésére, valamint a kollektív cselekvések lehetőségterének bemutatására törekszik. Szociológusként, történészként, többek között a szolidaritás és a kollektív cselekvések témakörének kutatójaként ebben a könyvben strukturáltan összefoglalja a témával kapcsolatos ismereteit és kutatási eredményeit. A könyv eredetileg 2018-ban jelent meg a Napvilág Kiadó és a Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyének kiadásában.³ A Társadalomelméleti Műhely deklarált célja, hogy hozzájáruljon a társadalomelméleti, társadalomkritikai gondolkodáshoz és a baloldali tudományos, közéleti diskurzushoz. Ennek megfelelően ez a kötet is baloldali, kritikai szempontból vizsgálja a társadalmi folyamatokat.

A szerző különböző szintereken (család, munka, civil mozgalmak tere) és elemzési szinteken (mikro, mezo, makro) vizsgálja a szolidaritás megjelenési formáit Magyarországon. A szolidaritást az egyén perspektívájából kiindulva értelmezi, de figyelembe veszi a társadalmi hatásokat is. A szolidaritás fogalma leíró és normatív értékelő módon is megjelenik a könyvben. A szerző a nemzetközi (főleg francia), illetve a hazai szakirodalom feldolgozásán túl fókuszcsoporthoz tartozó kutatásokat is végzett a szolidaritáshiány feltérképezésére. Ennek során 2014 és 2017 között, mintegy 120 egyetemista fiatallal, két fókuszcsoporthoz tartozó interjú során civil aktivistákkal végzett beszélgetést, amely a reflexív szolidaritás megragadására volt alkalmas, ami a szerző saját szolidaritáskonceptiója a késő modernitásban.

¹ Takács Erzsébet (2018): A szolidaritás alakváltozásai: Az együttműködés lehetőségei és gátjai Magyarországon. Budapest, Magyarország: Napvilág Kiadó (2018), 217 oldal.

² Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; e-mail: vida.laszlo@arts.unideb.hu, ORCID: 0009-0000-8363-0670.

³ A könyv elektronikus formában 2023-ban jelent meg a Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával.

RECENZIO

A könyv bevezetőjében a szerző a vonatkozó nemzetközi és hazai szakirodalmak alapján a szolidaritás jelentésváltozásait mutatja be. Takács megállapítja, hogy az emberek nagyon sokféle, sokszor ellentmondó jelentést társítanak a szolidaritás fogalmához (pl. összetartás, érdekvédelem, együttérzés, stb.). A szerző fókuszcsoporthoz kutatása arra is rávilágított, hogy nem mindenki számára egyértelműen pozitív a szolidaritás fogalma, hiszen például a csoportszolidaritás sokaknak egyszerre jelent összetartozást a tagokkal, valamint kirekesztést a nem tagokkal szemben. A szolidaritást többen annak hiányával definiálták, „az, ami a mai Magyarországon nincsen” (Takács 2018: 11). Takács rámutat arra a fontos jellemzőre is, hogy a szolidaritás fogalma politikailag terhelt, hiszen teljesen mást értett alatta a katolikus egyház, az internacionalista mozgalmak vagy a lengyel Szolidaritás mozgalom. A szerző a szolidaritás jelentésváltozásait vizsgálva bemutatja, hogy a 19. század elejétől 150-200 éven keresztül azért folyt a küzdelem, hogy a polgárok rendjüktől, származásuktól függetlenül hasonlóak lehessenek. Azonban a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméje sokat erodálódott, hiszen a gyakorlatban az egyenlőtlenségek megmaradtak, illetve különböző társadalmi csoportok diszkriminációja továbbra is fennállt. Mindezen okok és az individualizációs folyamatok hatására az utóbbi 50 évben a küzdelem már a különbözőségek elfogadásáért folyik. Takács szerint tehát a szolidaritás átalakult, illetve változásban van, ami által a késő modernitásban megváltoztak a szolidaritás megjelenési formái, valamint a kollektív cselekvések terei és lehetőségei.

A szerző megkülönbözteti a rendszerszintű intézményesített és az azoktól különböző szolidaritási formákat. A könyv fő fejezeteiben részletesen szemlélteti, hogy az intézményesített szolidaritás válságba kerül a történeti örökség, a piaci átmenet és a globalizáció hatásaként, így a hangsúly az egyénekre, családokra kerül át.

Takács a könyvben fókuszba helyezi a családi szolidaritás mikroszinten integráló, makroszinten egyenlőtlenségeket újratermelő hatását és rámutat arra, hogy az emberek természetesnek veszik a családi szolidaritást és pozitív integráló erőként tekintenek rá. Ahogy a szerző említi és a korábbi irodalmakban is olvasható, a magyarok társadalomképe erősen család és gyerekcentrikus. Hiába nő az alternatív együttélési formákban élők és a szinglik száma, valamint nő a válások aránya is, a hagyományos család ideológiai elfogadottsága még mindig rendkívül magas. A magyar társadalom familizmusa a Rákosi- és Kádár-rendszerre vezethető vissza. Takács szerint a családi gazdaságok szétverése, a társadalmi demobilizáció, majd a kádári negatív individualizáció miatt a családok magáraltalanságából származó mechanikus szolidaritás válik általánossá. Ennek hatására az egyének kapcsolathálójában a családtagok, rokonok szerepeltek legnagyobb számban (Albert – Dávid 2015).⁴ A szerző azonban hangsúlyozza, hogy makroszinten a családi szolidaritás az új nemzedékek egyenlőtlenségének a meghatározó oka. A szülők szerepe rendkívül fontos a

⁴ A 2000-es évek közepe óta már a barátok egyre nagyobb számban jelennek meg az egyéni kapcsolathálóban, a családi/rokon kapcsolatok aránya pedig csökken.

RECENZIO

fiatal gyerekek életútjának kezdetén. A kapcsolatok, a munkaerőpiacra bejutás, az egzisztencia kiépítésében nagy a szülői erőforrások szerepe és ez nyilvánvalóan nem egyenlően oszlik el a társadalomban.

A szerző a korábbi irodalmakra alapozva bemutatja, hogy a magyar társadalmon belül a kisközösségekben (mint a család) mikroszinten nagy az integráló erő, de a külvilággal szemben nagy a bizonytalanság, így a társadalom többi részéhez már nem tartják követendőnek a szolidaritás értékeit. A társadalmi integráció szempontjából rendkívül problémás, hogy bár nagy a kisközösségek megkötő ereje, de a többi társadalmi csoporttal való összekötő kapcsolat hiányzik. Ezen folyamatok a polarizálódáshoz vezetnek, hiszen egymással bizalmatlan kapcsolatban álló és nem együttműködő közösségek sokasága alkotja a társadalmat (Takács 2019). Ez a helyzet partikuláris szolidaritáshoz⁵ vezet, amely során könnyű a különböző társadalmi csoportokat bűnbaknak megtenni, vagy egymás ellen fordítani. Takács is arról ír, hogy ez a jelenlegi Magyarországon fontos hatalompolitikai eszköz. Ez a fajta familista társadalomtípus ott jelenik meg, ahol központosított az állami vezetés és gyenge a civil társadalom (Dupcsik – Tóth 2008).

A szerző a kötet több pontján is visszatér Hankiss Elemér gondolataihoz, miszerint negatív modernizációnak hívhatjuk azt a folyamatot, amelynek során a hagyományos értékek eltűnnek, de nem kerül helyükre modern közösségi érték. Magyarország ezáltal „Európa legindividualistább és leegoistább társadalmává vált” (Hankiss 1989: 58). A könyvben bemutatásra kerül, hogy Magyarországon a szabadság és az autonómia helyett a biztonság és az egyenlőség a fontosabb érték. Ennek következtében az állam gazdasági és jóléti szerepvállalására vonatkozó elvárás is nagyon magas. Így nem meglepő, hogy a rendszerváltozás és 2008-as válság után erősödött fel még inkább a polarizáció, ami csökkenti a csoportok közötti szolidaritás növekedésének esélyét. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése mellett a szolidaritás csökkenésének másik oka a rendszerszintű szolidaritás megrendülése.

A szerző bemutatja a magyar kapitalista piaci átmenet problémáit. Ezek közül a legsúlyosabbnak a szocialista nehézipar összeomlását tartja, ugyanis nem csak a munkások tömegeinek munkanélkülivé válását okozta. A gyárak bezárása a munkavállalói szolidaritás motorjának, a szakszervezeteknek a drasztikus meggyengülésével járt. Ezentúl a termelőszövetkezetek megszűnése is tönkretette az addig kiépült kapcsolatrendszereket, közösségeket, tovább csökkentve a szolidaritás esélyeit.

A szerző hosszan ír a munkahelyi szolidaritás megnyilvánulási formáiról (sztrájk, tüntetés, petíció, stb.) és megállapítja többek között, hogy a sztrájkszervezést tekintve a legnagyobb probléma Magyarországon a szervezethez és a részvételi hajlandósághoz hiánya. Az alapján úgy tűnik, hogy a magyar munkavállalók konfliktusokhoz hajlama rendkívül alacsony. A kis csoportos és egyéni alkuk megkötése a jellemző,

⁵ A partikuláris szolidaritás bizonyos csoportok privilegizálására, illetve más csoportok kizárására irányul.

RECENZÍÓ

ami Hankiss negatív modernizáció koncepciójára vezethető vissza. Takács a magyar munkaerőpiaci helyzetet elemezve kiemelten foglalkozik a közmunka problémájával. A közmunka hatására 2013 óta jelentősen megnőtt a foglalkoztatottság szintje. A szerző kiemeli, hogy a közmunka a welfare helyett, a workfare, fegyelmező segélyezési politika fontos része, ami által a rendpárti kormányzat munkához köti a juttatásokat. Ennek bevezetése ráadásul Magyarországon jól rezonált az etnikai előítéletekre is. Ugyanakkor egyetlen külföldi példa sincs, ami azt mutatná, hogy a közfoglalkoztatás hatékony eszköz a munkanélküliek munkaerőpiaci integrációjára. Sőt, éppen a segélyek és az alkalmi munkák világába taszítja vissza az embert, egyre távolabb kerülve a munkaerőpiactól. A foglalkoztatottsági adatok statisztikai manipulációján túl egy jelentős társadalmi réteget taszít feudális függőségbe, ami politikai és egyéb hasznokkal jár a kormányzatnak. A közfoglalkoztatás ráadásul a területi különbségeket is növeli, nincs munkapiaci kiegyenlítő szerepe. A szerző szerint, tehát a közmunka alapvetően dezintegrálja a helyi közösségeket és munkaerőpiacot, rombolóan hat a személyközi kapcsolatokra és a szolidaritásra. Viszont forráshiányos helyeken megjelenhet a szolidaritás egy új formája, hiszen ahol az embereknek szüksége van munkára, a polgármesternek meg közmunkásokra a beruházási források lehívásához, ott a felek együttműködésre kényszerülnek.

A következő nagyobb témára navigálva, a szerző rámutat arra, hogy a civil szervezeti cselekvő szolidaritás egyik kiemelkedő példája Magyarországon a 2015-ös menekültválság hatására létrejött segítségnyújtás volt. A szolidaritás ezen kirobbanó megnyilvánulása meglepő volt a történeti előzmények és az aktuális idegenellenesség tudatában, még akkor is, ha humanitárius válsághelyzetekben ez természetes reakció. Ugyanakkor, ahogy Takács rámutat, a segítők kriminalizálásával a kormányzat egy olyan úton indult el, ami a szolidaritás illegitimé tételéhez vezet. Erősen hangsúlyozza a szerző, hogy a kormányzattal kritikus civil szervezetek megbélyegzése, akár kriminalizálása ahhoz vezethet, hogy elveszti célját és vonzerejét a közösségi cselekvésekhez való csatlakozás, ami a demokratikus rendszer alapja kellene, hogy legyen.

Takács a fókuszcsoporthoz tartozó interjúi során alapvetően azt vizsgálta, hogy kikkel és miért szolidárisak az emberek. A kutatás eredményei szerint a segítségnyújtás elmaradásának, a szolidaritás hiányának sok oka lehet: a bizalmatlanság, a félelem, a lustaság vagy a környezet nyomása. Takács arról ír, hogy az emberek alapvetően a hasonló helyzetűekkel szeretnek inkább szolidárisak lenni, ami azt jelenti, hogy sokan nem számíthatnak segítségre, hiszen ők maguk sem tudják azt viszonzni. Az átpolitizáltság miatt az embereknek az arccal és névvel vállalt szolidaritás okoz ma nagy gondot, kevesen vállaltják ezt. Takács reflexív szolidaritásként interpretálja a késő modernitásban elterjedt szolidaritást. A cselekvés középpontjában a segítő egyén, nem pedig a megsegített áll. Az, hogy az egyén szolidáris egy adott emberrel/csoporttal az egyfajta önkifejezés számára. Rényi Ágnes a könyv bemutatóján

RECENZÍÓ

ezt narcisztikus szolidaritásként írta le.⁶ A reflexív szolidaritást nyújtó egyén kiválaszt egy hozzá érzelmileg közel álló egyént/csoportot, akivel szolidáris, de ez elköteleződésre nem kényszerít és könnyen visszavonható. A reflexív szolidaritás egy élményvezérelt aktivizmus, ami individualizmusa miatt különbözik a korábbi szolidaritás-koncepcióktól, hiszen ezen ízlésen alapuló szolidaritásban nem szükséges a kölcsönösség. A reflexív szolidaritás koncepciójának megalkotásával a szerző hozzáad a közös tudáshoz, ez a könyv legfontosabb üzenete.

A szerző a könyv utolsó fejezetében véleményem szerint sötét képet fest a jövőbeli lehetőségeket tekintve. A reflexív szolidaritás társadalmi következményei lesújtóak, „a közös (érdek)védelem, a kölcsönösség eszméje és a szolidaritás integrációs ereje mind meggyengülni, jelentőségüket veszteni látszik” (Takács 2018: 177). A reflexív szolidaritás alapvetően arra készíti az egyéneket, hogy a hozzájuk hasonlókkal legyenek szolidárisak. A hazai szolidaritás nagy problémája, hogy az nehezen kapcsolódik össze kollektív cselekvéssel. Ennek alapvető okai a szerző szerint a negatív individualizáció, a politikai szocializáció hiánya, valamint a minták, keretek hiánya. Takács szerint mindezekről függetlenül van szolidaritáspotenciál a magyar társadalomban, hiszen a rendszerszintű szolidaritás megtörésével rá vagyunk kényszerítve annak pótlására. Emiatt az egyéni szolidaritás nagy potenciált rejt. Ehhez viszont az énközpontúság visszaszorítására és a közös cselekvések mögé való beállásra lesz szükség a társadalom tagjaitól a szerző szerint. Véleményem szerint a jelenlegi állapotok nem ebbe az irányba mutatnak, a szerző baloldali, idealista vágyvezérelt gondolatai köszönnek vissza ezekben a sorokban.

A könyv nagyon sűrű, információkkal és gondolatokkal teli, de tartalmilag jól követhető és felépített. A kötet azonban a szerző szerint sem teljes körű, hiszen hiányzik belőle az antropológiai megközelítésű, lokális kisközösségi, vallásos, illetve a kirekesztő jellegű szolidaritásformák részletes vizsgálata. A kötetben a szerző pontosan végigkövette, hogy a Rákosi-korszaktól a NER-ig milyen folyamatokon keresztül jött létre ez a sajátos szolidaritáshiányos állapot Magyarországon. A társadalmi szolidaritásról ilyen átfogó könyv magyar nyelven még nem született. A könyv elolvasása nem csak a szociológia iránt érdeklődő vagy azt tanuló embereknek ajánlott, hanem azon politika, közélet iránt érdeklődő emberek számára is, akik meg szeretnék érteni a magyar társadalom jelenlegi cselekvésképtelen, mindent eltűrő állapotát. A könyv nagy erőssége, hogy a szerző a saját empirikus kutatásának eredményeire épít, nem csak a vonatkozó szakirodalmakat mutatja be. A függelékben megtalálható útmutató a fókuszcsoporthoz a szociológus egyetemi hallgatónak nagy segítség, tananyag lehet a könyvben olvasottakon túl is.

⁶ PTI Társadalomelméleti Műhely – hármas könyvbemutató. https://www.youtube.com/watch?v=SI-W3zUA_C8

RECENZÍÓ

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. (2015): Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 5(4): 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.1.122>
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia* 51(4): 307–328.
- Hankiss E. (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 58.
- Takács E. (2018): *A szolidaritás alakváltozásai: Az együttműködés lehetőségei és gátjai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó, 177.
- Takács E. (2019): Társadalmi szolidaritás vs. reflexív szolidaritás Durkheim szolidaritás koncepciója a későmodernitásban. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 9(2): 42–57. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.2.42>